

Светлана Велмар–Јанковић

МОЈ КЊИЖЕВНИ ЈУНАК БЕОГРАД

Разговарала *Славица Гароња–Радованац*

Светлана Велмар–Јанковић, једна од најугледнијих савремених српских књижевница, рођена је 1933. године у Београду, у угледној грађанској породици. Њен отац Владимир Велмар–Јанковић такође је био књижевник, али чињеница што је припадао колаборационој српској влади и пораженим снагама након Другог светског рата и напустио земљу, изузетно болно је погодила и пратила његову породицу у првим поратним годинама, као и младу, тек стасалу књижевницу. Светлана Велмар–Јанковић је након студија књижевности, са само 22 године написала свој први роман *Ожиљак* један од првих женских, критичких и авангардних романа педесетих година 20. века. Након дуже паузе, нижу се њени романи инспирисани српском историјом доба Обреновића, као и послератном тематиком (пропаст грађанске класе), којима је освојила највише књижевне награде (НИН-ову, „Меша Селимовић”, Народне библиотеке...), а дела су јој преведена на велике европске језике. Круну тог рада представља и чланство у САНУ, чиме је постала тек трећа жена академик (после Исидоре Секулић и Десанке Максимовић) међу књижевницама. Повод за овај разговор је њено најновије, монументално и може се рећи, животно дело, посвећено Београду, *Кайија Балкана*.

Повод за овај разговор је Ваше најновије дело „Кайија Балкана”, које бисмо моли назвати и „Романом о Граду”. Град (Београд) је главни јунак ове Ваше књије, али, чини ми се, и Вашеј целокујној ојуса. Мада сће о насћанку ове своје књије, већ најисали, умесћо јоћовора, један значајан, рекла бих, аућојоећички коменћар, било би добро да и овде наведеће неке од основних моћива за њен насћанак. Да ли је то био дућ јроцес сазревања шеме, од саме идеје романа о Граду, до њеној коначној уобличења, као и – колико је јисање овако обимној дела шрајало у сћварносћи?

Нисам више сигурна да ли уистину знам кад ми се први пут јавила мисао да би требало да напишем неку обимнију причу о Београду. У ствари, повест, јер ми није падала ни на памет никаква идеја слична роману – и сада моју *Кайију Балкана* ни не видим као роман о Београду, мада је, поред Вас, многи читаоци прихватају на тај начин. Морам да признам да све време, док сам се бавила том књигом – нисам била сигурна шта то, заиста, пишем. Као што сам испричала у тексту који сматрам врстом поговора уз *Кайију*, била сам обећала главном уреднику издавачке куће „Стубови културе”, господину Предрагу Марковићу, да ћу настојати да напишем „кратку, једноставно написану, историјски поуздану историју Београда, која се лако чита па, следствено, може да се и лако памти”. Тако смо се договорили, главни уредник и ја – али при том она *ја* која се договарала углавном није имала јасну свест о чему се то договара. Тек кад сам почела да припремам потпунију грађу за рад који ме је очекивао, видела сам да сам узела више терета но што сам смела и да помислим да ћу понети и изнети до предвићеног краја. Радила сам непуну годину дана и – утекла, смем то да потврдим. Осећала сам у себи да ме прогања моја нова, прозна књига и да не треба да се даље посвећујем историји Београда – неопходно ми је било да се посветим својој новој књизи која је почела да ми не да да мирно спавам. Оставила сам повест о Београду на самим почецима, и почела прво *Нијдину*, а затим су ме призивали *Прозраци*, па *Восћаније*, па књига за децу *Очаране наочаре*. Једна за другом стизале су моје књиге и одвајале ме од рада на историји Београда. Истина, не у потпуности: радила сам на својим књигама, али се у дубљем слоју унутарњег памћења таложило тражено и нетражено додатно знање, историјско о Београду, попућавала се грађа и кад нисам знала да је попућавам – али јесам знала да

ћу ипак, ако стигнем, опет радити на историји Београда. И, кад сам осетила да ме моја проза више не прогања, да сам се, за сада, испразнила, одмах сам се вратила књизи што ће се звати *Кайија Балкана*. Али требало је стићи и до завршетка књиге која се није више могла представљати као кратка, јер се осетно продужила, а ни само као историјска, јер је преузела на себе *йријоведанье* о историјским збивањима: постала је приповест о историји Београда, колико историјски поуздана толико и нарацијом домишљена. Захтевала је да јој се потпуно посветим седам година – што сам морала да учиним. И учинила сам.

Називајте ову Вашу књију „хроником”, или „брзим водичем” (иако има 600 страница великој формати!), у којој је сабијен још ово невероватан јосао и наум: йреједана и ујојребљена ојромна истјоријска јраћа, дајт вешјт йрејлетт (националне) истјорије, тј. јолијтике, али и „йријватјној живојта” Града, када Беојрад избија у јрви јлан као јтема. Претјјостјављам да је било веома јтешко одржјати јтај баланс (не изјубитји се у обиљу јодајтака, не „ојтићи од јтеме”), а ијак рећи све и остјваритји неојходну Целину.

Потпуно сте тачно претпоставили: јесте, најтеже ми је било да остварим равнотежу при одабирању података и сад сам сасвим сигурна да ту равнотежу нисам умела да успоставим како је ваљало. Нарочито то нисам успела у Трећем и Четвртм делу књиге који су ми се, током самог писања, откривали и као упоредна истраживања. Догађало ми се да изаберем низ података, откријем ритам који их повезује – ритам приповедања, и одјеке тих ритмова и – кад осетим да сам, у себи, уобличила ткиво које ћу исприповедати – одједном схватим да онај најбитнији податак који сам одредила као средишњи, онај око којег се креће и окреће нарација будућег одељка – није онај најбитнији, јер сам пронашла други податак који је, без сумње, још битнији за смисао приповедања! И тада – све почиње изнова, јер нови податак тражи друго и друкчије средиште, а друкчије средиште подразумева измењене ритмове и одјеке ритмова, нови тоналитет што се успоставља између речи и реченица – све је друкчије, измењено, јер је све повезано тајним везама између смисла и језика, речи и реченица, тоналитета замишљеног и изговореног, односно, записаног одломка. Шта да Вам кажем? Неке делове *Кайије* писала сам и преписивала, непрекидно их исправљајући, и по

пет и шест пута. Прве две верзије пишем руком па, кад ми се учини да сам нашла прави, одговарајући ритам нарације што ме упућује ка уверењу да сам загазила на тражену путању приповедања – е, онда могу да пређем на рад на компјутеру, где ме очекује бар још три или четири верзије. И док радим на свим тим верзијама – исправљам, мењам, додајем, а још више и чешће бришем, проверавам ритам и одјеке, тоналитете реченица – гласно их изговарајући, по неколико пута. Не треба да Вам прошапћем да сам много пута упознала тренутке слабости, у којима сам стрепела да нећу имати снаге да дођем до краја приповедања, да је тај рад сад претежак за мене која сам бивала све захтевнија према самој себи као приповедачу. Бар сам се тако сама себи представљала и исцрпљивала се, мислим несвесно. Али ме је то писање, у другим моментима, испуњавало толиком радошћу и неком врстом поноса, обнављало моје унутрашње енергије – да сам ипак стигла до завршетка, што је најважније.

„Кайија Балкана” је књиџа која се може у њуном смислу назвати хибридни жанром. Служили сте се бројним изворима, али ипак, у њој преовладава литерарно (јочев од самих, јоејски насловљених јојлава). Исто иако, њу карактеристике јијко историјско шививо, литерарни јасажи, али на крају – рејистри и библиографија – као у свакој озбиљној научној студији! Тај јрејлеј историјској и романескној нарочијо је ујечайљив у јоследњем јојлаву. Књиџа се завршава сценом разговора дипломате Чедомиља Мијайовића и Краља Пејра, ајрила 1914, дакле јри месеца јре Првој свејској раји, у којем сјари Краљ наводи да је исцрјљеној Србији јојјребно најмање седам јодина да се ојорави од рајова! Са знањем чијаоца шја се десило јосле само јри месеца, овде јрисусјвујемо јравој ејзи-стјеницијалној драми чијавој једној народа, али и њејовој јлавној Града, чиме се Ваша „Кайија Балкана” завршава у сјилу јравих, рекла бих, великих романа, са јзв. „ојвореним крајем”. Да ли је јо био и Ваш јосебан циљ: јриказати на јоејски начин историју Београда?

Много Вам хвала што сте учили смисао мог нађеног завршетка *Кайије Балкана* и што ме питате о томе! А тај завршетак је искрсао у мени у тренутку кад сам била закупљена могућим његовим облицима – нисам знала како ћу и шта одабрати за крај – а да

Светлана-Велмар Јанковић

тај крај буде истовремено и затворен и отворен за читаоце својим наговештеним смислом. Прегледала сам своје белешке, записе, цитате и онда сам се сетила да сам некако сувише површно прочитала књигу Чедо Мијатовића *Успомене балканској дипломатије* – јер ми је изгледало да ми је прекасно стигла у руке! Натерала сам себе да је поново прочитам, како не бих била непажљива према личности која је имала необично важну улогу у српској историји последњих деценија XIX века и у годинама пред Први светски рат – баш зато што је српска историја испала непажљива према тој Мијатовићевој улози! И – шта се догодило, шта ми се открило? Разговор који је Мијатовић забележио, а који је водио са краљем Петром I Карађорђевићем у априлу 1914, три месеца пре избијања Првог светског рата – представио је дубину очајања старог краља на сам помен могућности да се нови рат припрема и очекује – и то страشان, светски рат, на разним странама запламтелог глоба! А, уз то очајање, Мијатовић је приказао, речима самог

краља, потпуну војну неспремност Србије за било који рат, и онај најкраћи и најспореднији – јер је земља била потпуно исцрпљена после два Балканска рата из којих је тек изишла! Препаднути владар је већ био упознат са стањем у Србији – и надао се да ће тој малој балканској држави блиска будућност дозволити да има следећих седам година мира – како би се, како ваља, опоравила! Сваки читалац *Кайије Балкана* данас зна да будућност није била ни мало милостива према Србији – улетела је у рат већ после три месеца, у године невиђеног националног помора и трагичног националног херојства! Чим сам прочитала, тим погледом на нов начин просветљеним и откривеним сазнањем, Мијатовићево сећање на драматични његов разговор са краљем Петром Првим, уочи првог од самоуништавајућих светских ратова у 20. веку – схватила сам да сам нашла прави завршетак своје књиге. У том разговору се све садржавало, и изречено и наслућено – и непосредна прошлост, и непосредна садашњост и непосредна, обеспокојавајућа будућност наше земље – све оно што је довољно добро познато савременом читаоцу *Кайије Балкана*.

Обухватили сте јошово невероватан историјски период и приче о једном Граду – „виђен” од римској Синдигунума до Београда пре Први светски рат. Ипак, преовладавају, и мислим да су најуселији, њасажу о првим грађанима и европски образованим архиепископима: за само тридесет година Слободе (од 1878. и признања Србије на Берлинском конгресу, до 1914), нико је још све што чини лејоу и главно обележје улица, њј. грајних конјура Београда (ујркос рушењима) и данас. Шта мислите, да ли Град сачињавају најграјније у времену, ујраво њеове грађевине?

Слутим, још наднета над Београдом што мења своје обресе и облике кроз низове столећа да, као најтрајнија, остају СЕБА-ЊА на грађевине, улице и тргове што су настајали и мењали се, непрекидно. Наравно, и сећања на људе што су пролазили и, на разне начине, својим значајем обележили град и његове, историјом осветљене, делове града. За нас, данашње, мислим да је врло битно то *старо језиро* Београда што је још преостало сачувано из оног времена које сте тако истинито назвали *тридесетих година Слободе*, подразумевајући период од 1878. до 1914. Било би морално веома подстицајно када бисмо се чешће присећали и људи, и града Београда, и збивања из тога доба.

Такође, као ниш у тхекстју, честю сјајатиш йрошло и садашње (лоциратиш месиа важних збивања, бивших зрада и доаћаја), увек са једном фином алузијом и на (наше) данашње време. Очииледно, у Србији, а и у њеном тлавном йраду, никада није било сйокојно, ни лако (йолийичке смене влада и династиија, нарочитио драматичне крајем девейнаестйої и йочейком двадесеййої века), али је Беойрад уйркос свему – найредовао. Чини се уйешно – да је свако нечим дойринео и остйавио свој йраї. Целокуйан развој Беойрада, чему нас учи ова књиа, дешавао се у никад сйокојним временима, шийо у йуном смислу може да се йримени и на наше данашње, савремене йрилике. Смайратиш ли да се можемо и данас нечему научийи на йом искустйву йредака – да из честю безизлазних сийуација – излаза ийак има, односно, да се уйркос свему, найредује, йа се Беойрад йради и данас!?

И данас сам уверена да је могуће, како сте навели – да свако дойринесе боыййку и остйави свој йраї – али само ако је тај траг остављен са позитивном енергијом. Чини ми се да делим осећање са многим својим суграђанима да у овом часу живимо, сви, изузетно тежак доживљај сопствене поражености и као нација, и као појединци. Села се у Србији празне из године у годину, образовани млади настоје да се дочепају бољег живота у страним земљама, сиромаштво народа напредује, а вредност грађанског морала се сасвим срозала – и као да се ништа не чини да се стање поправи, са било којег краја да се почне са тим поправљањем. Ипак, призивајући сећања на многе претешке периоде наше историје, посебно на оне што су нам временски ближи, оне из 19. века, којих је лако сетити се – имам наду, како се каже у једном стиху Миодрага Павловића из његове ране збирке *Стуб сећања*, да ће се догодити чудо моралног опоравка наше нације – које се више пута догађало у најтрагичнијим историјским ломовима српске повести, нарочито у 19. и 20. веку. Морамо понављати себи: имамо наду, и радити најбоље оно што свако од нас уме да ради – па докле се може.

Пуноћу ейохе и минуле йрошлости Беойрада веома сликовитио стйе дочарали колажирањем докуменатиа: уйоййребом истйоријских йодайака, изводима из новинских оїласа, као ефектйних илустйрација свакодневице животиа некадашњих Беойраћана. Друшйвени и културни животи (йозоришйта и

кафане) Београда, тирговина и политика, иако су складно повезани и историјоведани језиком који, чини ми се, недостигаје данас и нашим уџбеницима. О том леиом историјоведном језику у Вашој књизи као узору – како се и компликоване политичке заврзламе у нашој историји моју књижевно-иласично приказиваи, мислим да би требало да се побаве они који данас у Србији креирају просветну политику. Чини ми се да је ова Ваша књига писана управо са том, стално присућном, видном свешћу у обраћању, ирвенствено том, младом нарашћају? Да ли сам у праву?

На то питање не уем да одговорим, јер не знам шта сам све осећала и желела док сам писала *Кайију*. Само писање је дуго трајало, а више је пута прекидано уз моје стрепње да нећу моћи ни да наставим са започетим радом, ни да стигнем до краја. Сасвим сам сигурна да ћу најискреније одговорити ако Вам признам да, док пишем, своју пажњу усмеравам на захтеве реченице коју исписујем, све друго ми је мање важно односно, тачније, уопште ми и није важно, јер то друго и не примећујем. Кад стигнем до момента кад помишљам на своје читаоце – а у том моменту сам већ сасвим близу краја књиге – може се догодити да се питам коме, уистину, намећујем то своје списаније до којег ми је толико било стало док сам га писала. Тада, могуће је, чујем у себи глас наставнице – све време сам желела да се посветим и том позиву, што никад нисам и остварила, снажније привучена професијама новинара и уредника у издавачкој кући – глас који упозорава да би млади били задовољни ако би, на сличан начин овом мом приповедању, сазнавали историјска збивања у сопственим уџбеницима. Тада постајем поново убеђена да би било најбоље ако бисмо историју младим генерацијама причали као занимљиву причу о вратоломијама над понорима свих народа у свим временима. Па, разуме се, и о повесним вратоломијама нашег народа, којих има у изобилју. Кроз једну се, сада, суновраћујемо, зар не?

Из овој Вашеј, најновијеј књижевној искуства, да ли нам можеће нешто рећи о нашем односу према култури, боље рећи „култури ђаћења”, нарочићо за нове генерације које долазе. Моју ли нам књије појуи Ваше, бићи иућоказ за нови и иривлачнији облик усвајања знања, нарочићо из историје, која је, изгледа, само у нашем народу у овом ирвешћу, ирешћерана на саму марину?

Бојим се да се култури њамћења, коју сад помињете, не поклања довољно пажње ни у једној институцији од којих се та пажња с разлогом очекује. Данашња просветно-педагошка политика је пред великим процесом суштинских промена које треба почети што пре, јер ће ионако морати дуго да траје, и, свакако, то трајање ће проћи кроз неколико фаза. Култура њамћења је основа наше савремене културе, али и ослонац нашег интелектуалног и духовног постојања.

И у својим бројним, ранијим делима, овековечили сте Београд. Међу њрвим њаквим књигама је Ваша културна књига „Дорћол”, венац њриповедака инспирисан називима улица овој најстаријей градокој језира. Поиом следе и њрави њриповедачки медаљони, или мали романи: „Врачар”, ња „Мољерова улица”. Да ли је „случај” одлучио о овом Вашем њемајском усмерењу, чија је круна „Кайија Балкана”, или, можда, и Ваше њорекло? Наиме, у фусноји „Кайија Балкана” најомињете с њравом и њоносом и свој деду њо мајци, инжењера Велислава Вуловића, једној од њредседника скујишине београдске Ојшине, који је узео учешће у њовору исјред Народној њозоришиа, њоком Анексионе кризе 1908. Можете ли нам нешио више рећи о Вашем њородичном сѡаблу, и можда, њенейској њредисѡионираности за бављење књижевношћу и ујраво, београдским њемама?

Увек ми је било жао што нисам стигла на свет док је у њему боравио и мој деда Велислав, грађевински инжењер, који ме је гледао, пун достојанства и доброте, са дугим седим брковима, са породичне велике фотографије у дому моје нане, Лепосаве Вуловић. Мајка ми је причала да је деда, њен отац, био невероватно благ и стрпљив, и са својом децом, и са својим службеницима. Кад би нешто погрешили, његова деца, две кћери и син Велислава Вуловића – Милица, Љубица и Никола који је био најстарији – хитали су на разговор с оцем, избегавајући да прво разговарају са својом строгом мајком код које није било толико разумевања за њихове пропусте, као код оца. Могуће је да је та нанина строгост, које се и ја добро сећам, проишцицала из чињенице да нана није запамтила своје родитеље који су рано умрли, једно за другим, а она је остала на бризи своје тетке, Стане-Цане Ђорђевић, дворске даме Краљице Наталије: она јој је омогућила да се школује у Паризу, од раних дечијих година, али у одсуству нежности

и бриге родитељске. Деда је припадао топлој, срдачној, разгранатој фамилији Вуловића која је дала Србији бројне знамените личности: професоре, лекаре, инжењере, високе чиновнике. Један од најчувенијих мојих предака је Светлислав Вуловић, књижевник, књижевни критичар, директор гимназије, рођени брат мога деде Велислава, од којег је био старији пуне 22 године!

Једна од породичних прича коју сам чула својевремено од нане и одмах запамтила је да је, кад се мој деда родио, њега дојила његова сестра, што је истовремено добила своју прву бебу: дојила је и своје дете и свога брата, јер је у породици судије Николе Вуловића било дванаесторо деце, ћерки и синова, очигледно врло различитог узраста! Они млађи Вуловићи-лекари, сви су се школовали у Бечу и готово сви имали заједнички хоби – музику: годинама су се, у периоду између два рата, налазили суботом и свирали, сваки на свом инструменту, уживајући. И сви су имали – и то добро памтим – те топле, благе гласове, ту племенитост у погледу, те речи „Душо моја” које су изговарали на непоновљив начин. Сви су били изванредни лекари, а у срцу ми је остао мој Светислав-Бата Вуловић, унук славног књижевног критичара, интерниста, хирург, педијатар, први од великих тенисера у Београду и један од првих кошаркаша, недостижни шармер и, богами, неодржив заводник и у својим врло високим годинама. Са друге стране, очеве, сви дедови и прадедови, Јанковићи, били су проте, поносни због своје службе српском народу у Славонији, службе која је увек била посебно напорна и одговорна. Тај след српских свештеника у несрпској држави прекинуо је мој отац, књижевник, правник и политичар. Надам се да сам, и са једне и са друге стране, понела у себи нешто од те њихове одговорности и осећања за праведност. И тежњу за слободом – шта год тај појам данас подразумевао!

Када јој пролазим Косанчићевим венцем, поред рушевина старе Народне библиотеке, застанем и прочитам Ваше речи, које јој завештавајућем тону (заслужујући свакако најрајнији облик чувања – као спомен плоче уз неко будуће спомен-обележје), јој осећају на чувени запис Десислава Стефана на Мраморном стубу који се налазио на Косову пољу. Шта мислите, да ли ово место на Косанчићевом венцу недојучиниво дуго стоји необележено и да ли је јој парадигма нашеј историјској (не)јамћења. Док су Немци конзервирани разрушене квартове Дрездена (у савезничком бом-

бардовању 1944) као њрајно национално сећање, наша Народна библиотека, коју је ујраво хитлеровска Немачка циљно бомбардовала и сјалила 6. априла 1941. – још увек је „руја”, за коју већина Београђана и не зна шта се ту зајраво налазило? Да ли и Ваше речи, исјисане ѡред осјацима ове националне свејшње, моју нешто да ѡкрену у новом веку? Или то неком не одговара?

Нисам могла да поверујем, али ни за тренутак – да ће се догодити оно што се сада догађа: да истиче мој дугогодишњи боравак у Управном одбору Народне библиотеке Србије, а да простор на којем се налазила та библиотека уочи 6. априла 1941, када су је штукe немачког фашистичког Рајха запалиле и разрушиле – стоји и постоји прекривен нечистоћом материјалног, али и моралног смећа! Ништа нисмо успели да урадимо у борби – а трајала је, колико сам ја била присутна – пуних десет година, од 2002. до, ето, 2012. – против невероватне неспремности свих градских и републичких институција да постигну договор о томе како треба да изгледа тај простор на Косанчићевом венцу на којем би се подигао спомен на страховити национални губитак учињен уништавањем Народне библиотеке 1941. године! Више од седам деценија је прошло од тог уништавања, Пољаци су подигли нову Варшаву, Руси нови Петроград и некадашњи Стаљинград – а ми нисмо умели да обележимо место, запуштени плац некадашњег храма културе да би нове генерације знале поред чега пролазе! Таквог доказа о националној неодговорности заиста би било врло тешко наћи на било којем другом месту на свету! И сад, кад мислим да је крајње време да се повучем из чланства у Управном одбору НБС – носим осећање велике кривице, што ће ме пратити док сам жива: питам се, шта нисам урадила што је требало да урадим, макар и са тим својим малим снагама једног мрава-културног посленика, у доба кад се толико мало мари за културу – шта је, ипак, било могуће допринети да се бар, на неки начин, осмисли свети простор спаљене Народне библиотеке? Тако се мучим, а не налазим прави одговор.

Ваш књижевни рад је био ѡсјешено сазревање. Након ѡрвенца „Ожилци”, дуго нисте објављивали, а ѡштом сле-ди, чини ми се, ѡрекрејница са романом „Лајум”, објављеном у ѡредвечерје расјада Јујославије (1991), који је доживео и ѡшернационалну славу и ѡризнања. За млађе читаоце,

било би занимљиво навести књижевну атмосферу у којој сте сјасавали као рејка жена йсац у свом времену. Које су йзв. йоейичке школе владале у Вашем окружењу йоком формирања, као и – можеће ли навести и Ваше личне (литерарне) узоре, али и савременике, који су можда, уицинали на Вас?

Кад се присетим атмосфере педесетих и шездесетих година прошлог века, а то су године у којима сам, на изванстан начин, у себи интелектуално сазревала – додирне ме дах неке радосне наде! За себе и у себи те године називам ГОДИНАМА НАДЕ, не само код нас, у Београду, у новој држави СФРЈ, него и у целој Европи, па и у целом свету – слутили смо да је тако морало бити свуда! Рат је био завршен, код нас се удаљавало сурово време комунистичке диктатуре, и то нама на очиглед – а дах извесне и све веће слободе у култури бивао је све снажнији, па удисали смо га, пуним плућима! Или смо веровали да га удишемо! Морам да признам да се младима и образованима у култури посвећивала велика пажња, јер се пажња, и то велика, тада посвећивала и самој култури! Преводиле су се битне и драгоцене књиге са других, страних језика – филозофске, књижевно-есејистичке, научне, чувени романи су били на челу тих превода, са чувеним именима! Требало је учити и радити од јутра до мрака – то је било водеће гесло моје књижевне генерације, већином нападене немаштином и мукама свих врста – али веома радне, амбициозне, свесне и снаге своје младости и значаја епохе у којој смо се нашли!

Моја породица је, тешко материјално и емоционално оштећена, изашла и из година рата и кроз године првог комунизма – али, захваљујући снази моје мајке, моја сестра и ја смо остале духовно и читаве и здраве, и обе смо се, свака на свој начин, уденуле у стварност новог друштвеног живота, наравно са сенком „припадности пропалом буржујском свету”, уз себе! Али, нисмо за то марили, ни мало. Уз свог првог мужа, новинара и књижевног критичара Миодрага Протића, невероватне свезналице, чудесног младог мудраца – много сам учила и научила, с њиме се морало цео дан радити и учити, као некада и уз мог оца, који је, у послератним годинама, за нас био нестао у неком европском егзилу, за дуже време. Од књижевних узора одмах ћу Вам навести оне који су били и остали моји прави узори, рекла бих моји ментори током целог живота: ту је, на првом месту, Исидора Секулић која ме је одвела Вирџинији Вулф и, много

касније, Маргарити Јурсенар, мојој великој учитељици у занату писања. Не могу да не поменем оне личности које су заслужне што ме је унапред неблагонаклоно социјалистичко друштво много благонаклоније прихватило: то су били истакнути и угледни представници тог друштва – књижевни и позоришни критичар Ели Финци, који је хтео и могао да прими, оцени и објави моју прозу у свом часопису *Књижевност*, 1953, и Ото Бихаљи Мерин, велики зналац свих уметности и мудри поглавица југословенског културног племена, који се борио и победио у борби за моју књигу *Ожиљак*, роман који је штампао НОЛИТ, 1956. Као што видите, у свом учењу на путу ка сазревању, интелектуалном и умном, па и психичком – имала сам изузетне пријатеље, и то међу потенцијалним непријатељима, поуздане саветодавце и савезнике – како у људима, тако и у књигама. Све њих, дивне и давне осветљава, у мени, блага и светла, неизбрисива присутност моје мајке.

Ваш ојус је изузетан и обиман. Врхунску појаву у Вашој књижевној каријери представља свакако роман „Бездно”, ња чаробна мистификација, најрађена и НИН-овом најрадом за 1995. годину. Да ли можемо говорити о двема, јој једнако нејованим поетичким линијама у Вашим романима: о несјалој грађанској класи након Другој светској рати (којој припада и Ваша породица), али и о Београду и дубљој прошлости Србије у 19. веку, тачније, династији Обреновић (зајочете још „Дорћолом”)? Суштински иледано, у Вашем ојусу, главни јунак, чини се да је – сем Београда – међу (историјским) личностима и кнез Михаило, коме сје посветили свој најјаснији роман „Бездно”, као и бројне странице приповедака и једну драму?

Баш ме радује што ме то питате, јер се потпуно слажем са Вама. И ја мислим да је, у свеколиком мом раду, главни јунак наш град, Београд, али, разуме се, и мој вољени Кнез, једини племениташ међу српским владарима, мој – усћујем се да га назовем и својим – Михаило Обреновић III. Двадесет година сам покушавала да му се приближим, да га упознам, онако изнујра, па нисам успевала. Отимао ми се, и у причи, и у новели – у свему што сам покушавала да остварим. Кад сам већ одустала од свих покушаја – догодило се! Нашла сам начин приповедања и почетне реченице које су ме повеле ка њему, мом јунаку! Реченице

његовог *Дневника*, који сам ја измислила, а у том *Дневнику* је измишљени он разговарао са измишљеним собом – а све је било уистину стварно, захваљујући домишљеном језику *Дневника*! Тада је била надамном моја срећна звезда стварања, чудесни блесак и у писцу и над писцем!

Сем литерарној рада (романи, њриповејке, њриче за децу, њоеме), оїледали сїе се и у бројним сїручним њтексїовима о савременим срїским њисцима, као уредница одличних библиотека, међу којима ћемо нарочито њамїиїи „Башиїину” у беоїрадској Просвети. Шїа можеїе рећи о њој врїи кулїурној ањажмана? Да ли се може уїоредо њисаїи и биїи на одїворном уредничком месїу? Шїа је за Вас значио њај њериод рада и да ли се уисїину, може њобољшаїи свесїи и кулїурно унаїредитїи соїсївени народ оваквим ањажманом?

И док сам, шездесетих година, радила прво као секретар а, касније, и као један од три уредника часописа *Књижевносїи*, и док сам се посвећивала уређивању библиотека у Просвети – то ми је било следеће задужење у истој издавачкој кући – имала сам поуздано уверење да је свако наше деловање за књигу, око књиге, са књигом – изузетно важно и за нас, уреднике, писце, редакторе, лекторе, коректоре – све оне који помажу да књига, издаваштво, култура, просвета иду напред, у врх нашег сопственог постојања! То је било време када нико није сумњао – или ја бар нисам познавала никог који је сумњао у сврху културе – да обављамо послове од битне вредности – сви ми, који смо били у ланцу „произвођача културних добара”. Смејали смо се том називу, али смо веровали и у добро културе и у добра културе и у саму културу! Разлика између времена ондашњег и времена садашњег одмах се види, према мом утиску, по томе што се данас све у вези са културом мало цени, да не кажем да се потцењује. Мора се признати да ни у време које називам ондашњим, она велика држава није одвајала довољно новца – односно, колико је, све развијенијој и богатијој култури, било потребно, али данашња, потресно смањена држава, може да одвоји само сиротињске новце за сиротињску културу, и то је то. Као да се непрекидно заборавља да је језик културе једини језик који се и разуме и прихвата на свим странама света!

Истински сам волела рад у издавачкој кући, али сам пристала да се повучем у пензију кад сам осетила да се, неосетно али извесно, мења однос према вредностима издавачког посла. Својевремено сам се радовала што „пратим” сваку књигу у библиотеци коју водим, од тренутка кад је одлучено да ће се објавити па док не буде објављена, штампана. Моје је било не само да књигу прочитам, оцинем и препоручим за штампу него и да је надгледам док са њом раде лектор, коректор, технички уредник, мајстори у штампарији. Издавање књига је био изузетно захтеван културни подухват – у то моје, прошло време, последњих деценија 20. века, док је још владала Гутенбергова ера! Сад је освојила нова ера дигиталних технологија, електронске књиге, и, све неопозивије, електронског издаваштва – морамо се прилагођавати, ко и колико може! Та нова ера је ера што припада младима, мојој генерацији преостаје да храмљемо за њима, користећи нешто од предности те нове технологије, компјутер, рецимо, који је од велике помоћи! Али и сада преостаје да се поново боримо за вредности у култури, баш зато што су у тој мери доведене у питање – сигурна сам да је култура стуб на који се ослања свака друштвена заједница, стуб неопходан и незаменљив, посебно када га опасни таласи комерцијализације заљуљају!

У српској књижевности и култури рејка сје жена исац која је побрала нейодељена и најубеднија признања – од најубеднијих књижевних награда до чланства у САНУ, што је пре Вас доживела још само Исидора Секулић (и после раја несникиња Десанка Максимовић). Да ли нам нешто више можете рећи о том Вашем искуству и времену када сје Ви починјали да се бавите књижевношћу „у мушком забрану”, истовремено да даје оцену о данашњем стању жена-стваралаца, књижевница и научница, када је стасала заиста читава једна плејада образованих жена и врских стручњака својих области. Има ли разлике у њиховим позицијама, некада и сада, најзад, да ли пратиће нешто од оног што ишу наша савремене књижевнице и како оцењујете њихов рад?

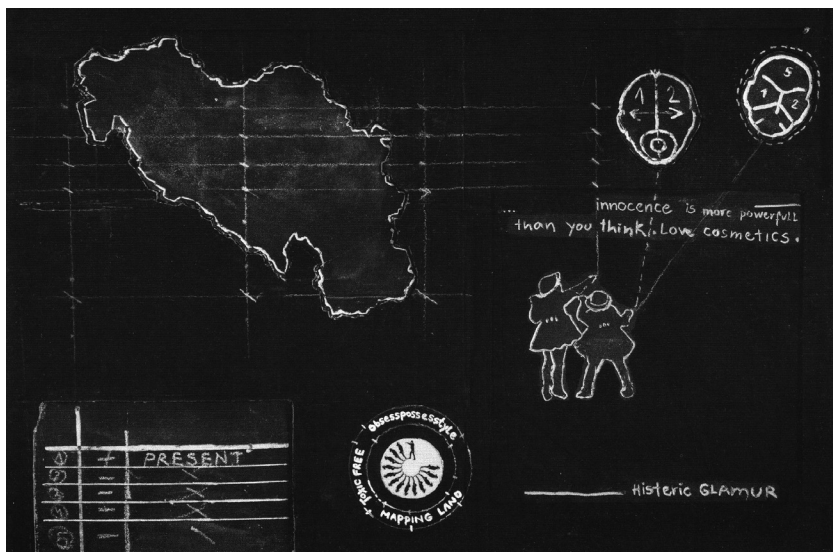
Од самог почетка мог настојања да се потврдим као неко ко тежи да се бави писањем, књижевношћу, културом, најчешће сам била једина жена у мушком свету, али не сећам се да ми је то икада сметало. Вероватно је тако било и стога што су моје колеге

имале поштовање за све оне који се усмеравају ка истом циљу, а тај циљ је био све већа слобода за свако уметничко исказивање и изражавање, у друштву што се стидљиво, готово кришом, ослобађало диктатуре идеолошког мишљења. Увек сам се осећала равноправном кад сам мислила о себи као о жени, међу мојим књижевним саборцима, иако сам се годинама осећала сасвим неравноправном као потомак презрене, још поражене буржоаске породице – чим крочим на улицу или у школу. Ознака у друштву дуго ме је чинила неравноправном, не мој пол. У мом одрастању одлучну улогу су имале жене које су ме окруживале: мајка, тетка, баба по мајци, старија сестра, блиске женске личности из шире породице; мушкараца у то послератно време није било у моме окружењу, они су били или у неком егзилу, или на робији. Схватила сам да је жена, кад се бори, било за децу, било за кога другог вољеног или за одабрану идеју – по правилу јача од мушкарца, незауостављива, непоколебљива, јер је невероватно несебична. Видела сам око себе веома скромне, тихе жене које су, у ствари, биле прави хероји у свакодневном животу. Могуће је да сам, због тога, одувек, била врло задовољна што сам жена, што сам високо ценила женски род, при том неспремна да делим извесна феминистичка уверења. Пристајем уз борбу жена за изједначавање свих права, наравно, јер сам уверена да су, и код нас, жене доказале да могу да буду у првим редовима и као научнице, и као ствараоци у свим уметностима – књижевности, музици, сликарству, глуми, филму – и у свим осталим друштвеним делатностима. Моје искуство ми је, још доста давно, доказало да жена од себе тражи много више ако се посвећује истовремено себи и као супрузи, и мајци, и науци или уметности, или било којем друштвеном раду – али ако! Кад тражи више од себе, и даће више! Жена може да превазилази све своје снаге, јер жена уме да извлачи енергију из својих сопствених дубина и кад не зна да то чини! Сигурна сам да будућност – коју не видим као срећом присутан простор, јер таквог ни нема и није га никад било, нити ће га икад бити – припада жени, која одувек ствара и носи живот на својим плећима!

И, за крај, да се још једном враћимо „Кайији Балкана”. У некој врсти ијоговора, одрекли смо било какву моћност да наставимо ову књију, о, на пример, међурајном Београду, чија је историја иакође веома бурна и интересантна. Разумевајући Ваш изузетан уложени труд у раду на овој

књижи, да ли видиш неког „наследника” (или наследницу) који би наставио ово Ваше дело, тј. наставила на овај начин, причу о Београду (можда до краја 20. века). Или, пак, иланираш неки нови, и друачији, рукопис?

Свакако нећу ни моћи, ни желети да наставим *Кайију Балкана*. Данас сам сигурна да историја 20. века захтева тимски рад: и да сам млађа, не бих се више усудила да се упустим у сложена, међусобно испреплетана историјска збивања у том веку, по многим најкрвавијем и најсуровијем у свим столећима од почетка праисторије па до данас. Започела сам нови рукопис који ми се причињава врло захтеван, можда зато што се склањам на пут на којем нема ни историје, ни Београда или ми се тако само причињава, могуће је, зар не, да заварам саму себе – што ми није непознато у односу између мене и писца у мени? Па, видећемо – ако стигнемо да све то и видимо.

Биљана Миленовић: *Ludzie ludziom II*